

SUNYER MOLNÉ, Magí / VENY-MESQUIDA, Joan Ramon (ed.) (2021): *Llegenda i mite*. Kassel: Edition Reichenberger, 217 p.

A l'inici del pròleg, «Sobre la llegenda i el mite», Magí Sunyer, un dels editors, adverteix que aquest volum segueix l'estela de la investigació empresa amb el llibre més sintèticament titulat *La llegenda* (2019), també publicat a Reichenberger, el pròleg del qual finalitzava amb un esbós de la configuració d'aquest gènere en el món occidental que es pot aplicar de canemàs a l'obra aquí ressenyada: «En general, la llegenda s'associa a historicitat, real o suposada, i a creença. En el romanticisme, es connecta a uns orígens individuals i col·lectius, nacionals, que es van a buscar en la història medieval i en el folklore. La llegenda perviu en el món actual, en les versions de relats antics i en la llegenda contemporània, manifestació del fantàstic» (2019: 3). Tots dos llibres, a banda de formar un magnífic doblet, reforcen la continuïtat de la col·lecció Estudis Catalans de l'editorial alemanya, respectivament els números 9 i 10. Confirma aquest lligam la semblança dels formats, tant pel que fa a les cobertes, que juguen amb una il·lustració de Theo Reichenberger, com pel mateix disseny gràfic que hi trobem a l'interior, a més d'optar en ambdós casos per una bibliografia única al final, que fa encaixar el volum com a monografia acadèmica de tema específic. Paral·lelament, el principal vincle «humà» entre una publicació i l'altra és el ja esmentat Sunyer, de la Universitat Rovira i Virgili, que hi figura com a coeditor i és alhora el coordinador del Grup de Recerca Identitats en la Literatura Catalana (GRILC), consolidat (2017 SGR 5999), impulsor de l'edició de *Llegenda i mite*.

Sunyaer també és l'autor d'una de les contribucions més reeixides del llibre, que tracta sobre la llegenda en el Modernisme català. Aquest moviment «[...] va reciclar i en bona mesura va dur a l'extrem molts dels plantejaments i de les pràctiques que el Romanticisme havia situat en primer pla un segle enrere» (p. 98). En aquest sentit, si bé la idea-motor del capítol és «la voluntat d'afirmar i renovar el llegendari nacional» (p. 99) per part del Modernisme, l'investigador el situa en un marc literari internacional quan assenyala que, en l'àmbit catalanoparlant, els conceptes d'un estudi clàssic sobre el Romanticisme com el de Mario Praz —*La carne, la morte e il diavolo nella letteratura romantica*— es manifesten durant el Modernisme, en els sectors que es recolzaven en el simbolisme, el pensament nietzschia, la concepció artística de Richard Wagner i la literatura de Gabriele d'Annunzio. El segon apartat del treball, que introdueix les primeres anàlisis, està dividit en dues seccions diverses, dedicades a la llegenda simbolista i la llegenda catalanista. La primera s'encarna literàriament en universos plens de símbols, com ara en el *Poema del bosc* d'Alexandre de Riquer (editat recentment per Roger Miret a Adesiara), i en la influència de l'orientalisme, vinculat tant a la teosofia, l'espiritisme o l'esoterisme, com a «[...] un gust extrem per l'erotisme i la crueltat» (p. 99), per exemple l'*Oda a Salomé* de Jeroni Zanné o les *Llegendes d'amor i de tortura* del Miquel de Palol gironí; la segona secció ofereix una distribució interna en tres subseccions: una entorn de les «Visions» de Joan Maragall, en què destaca la plasmació d'un radical individualisme que serveix de representació de la catalanitat i el patriotisme; l'altra examina la reproducció d'aquesta nova tradició «reinterpretadora» per part d'escriptores com ara Víctor Català, el relat «Giselda» de la qual centra l'anàlisi com a reescriptura de la cançó popular coneguda com «Capitello» o «La dama de Reus»; la tercera subsecció és una aproximació a la llegenda en el teatre modernista, en peces musicals, les propostes d'Adrià Gual, etc. En definitiva, el Modernisme va reescriure i reinterpretar les llegendes presentades prèviament pel Romanticisme, que ja eren «patrimoni assimilat pels catalans» (p. 102), i ho va fer elidint aspectes narratius ja sabuts pels lectors potencials i orientant el contingut a plantejaments propis del moviment. A banda de ser mostres de catalanisme, diverses d'aquestes llegendes (Arnau, Serrallonga, la dama de Reus) enllaçaven amb d'altres de més reconegudes, per la qual cosa es conferia universalitat a personatges llegendaris propis de la tradició nostrada.

Irònicament (o no), l'altre coeditor del volum, l'investigador de la Universitat de Lleida Joan Ramon Veny-Mesquida, no hi publica cap treball, tot i que sí que ho va fer en el primer volum, *La llegenda*, amb un minuciós estudi sobre les estratègies literàries aplicades per Espriu a l'hora de traslladar a l'emblemàtica peça teatral *Primera història d'Esther* els aspectes de base folklòrica presents en el relat bíblic que protagonitza aquesta reina. Tornant al volum actual, l'índex de *Llegenda i mite*, que no pre-

senta separació per seccions, sinó que més aviat s'ajusta a una lògica temporal, ve encapçalat pel capítol del professor de la Universitat Autònoma de Barcelona Pere Ballart, segurament perquè presenta un caràcter més teòric que la resta. El seu títol ja ho deixa prou clar: «De relat absolut al simulacre social: dues lectures teòriques del mite». L'estudi s'inicia amb un brevíssim recorregut pel concepte del mite que demostra l'ampli bagatge de l'autor, alhora que posa l'atenció en tres textos que li serveixen d'introducció: un assaig de 1950 de Cesare Pavese a l'entorn del mite, certs plantejaments de Jaime Gil de Biedma que s'hi relacionen i el poema «Petita guerra» de Gabriel Ferrater, que també hi encaixa. En relació al text de Pavese, l'investigador en capta l'essencial: «[...] en la seva concepció de la poesia, tan lligada a la memòria i l'experiència de la infància, el mite sembla la peça idònia per explicar com en l'artista determinats espais o successos resulten reveladors per a la formació de la consciència» (p. 7). I ho desenvolupa en les anàlisis respectives de les idees poètiques dels dos escriptors esmentats, el reusenc i el barceloní, tenint en compte qüestions creencials, històriques i psicològiques (el paper de la infantesa, per exemple) que van marcar les seves cosmovisions i produccions literàries. De fet, la citació de Pavese fa reflexionar també sobre altres poemes de Ferrater —enguany que se'n commemora l'aniversari del naixement i la mort—, com ara «Ídols»: «Érem / el record que tenim ara. Érem / aquesta imatge. Els ídols de nosaltres, / per la submissa fe de després» (1979: 125).

Ara bé, aquests materials constitueixen solament la introducció del capítol, perquè l'interès de Ballart se centra en posar de manifest el valor perdurable i la productivitat de l'estudi del mite en dues obres teòriques publicades el mateix any (1957) i properes cronològicament a la creació intel·lectual i artística de Pavese, Ferrater i Gil de Biedma. Es tracta d'*Anatomia de la crítica*, de Northrop Frye, i *Mitologies*, de Roland Barthes. La tesi de l'investigador es pot sintetitzar així: mentre que la primera es basa en «[...] una visió centrípeta del mite, que mira endins i en abstracte dels patrons narratius [...]», la segona aplica una visió centrífuga del mite, projectant-lo «[...] enfora, sobre les ideologies de la societat de masses» (p. 12). Ballart repassa les característiques de tots dos estudis, en particular els seus punts forts: en el cas de Frye, «[...] presentar orgànicament tot el conjunt de la producció literària com un veritable sistema, amb unes estructures que ell explica segons el funcionament del mite i una dimensió imaginativa que ell categoritza en arquetipus» (p. 12), i demostrar que el procés històric de la literatura ha estat un decantament gradual des dels mites fins al realisme novel·lesc i irònic de la contemporaneïtat. Així, Frye incorpora el component històric en la graella de base estructuralista. D'altra banda, en el seu estudi Barthes identifica com a mites unes formes simbòliques que a la pràctica difonen i naturalitzen l'anomenada «ideologia burgesa» —i aquí caldria afegir la manca de precisió en l'ús indiscriminat d'aquest adjectiu per part de tants autors—, sota un enfocament que el convertiria en precursor dels estudis culturals.

Caterina Valriu, a «Llegendes demòniques: confluències de realitat i fantasia», estudia la figura del dimoni en llegendes recollides a l'illa de Mallorca en què domina la presència d'un ésser femení (l'atractiu eròtic), el tema de la cobdícia (el desig d'enriquir-se sense esforç) o el contacte amb el món d'ultra-tomba (la dicotomia vida-mort), d'acord amb uns objectius que combinen la visió dels estudis literaris i la psicologia. Així, partint de la taxonomia de Heda Jason dels gèneres etnopoètics, filtrada a través de les consideracions de Josep Maria Pujol i Carme Oriol, la investigadora mallorquina revisa les diverses tipologies argumentals de les llegendes demoníaqes més divulgades i les característiques dels éssers sobrenaturals que les coprotagonitzen (com hem vist més amunt), alhora que examina el procés de persuasió que porta a l'assimilació d'unes pautes de conducta i d'una visió del món determinades. El fet d'acotar la tria de llegendes en les recollides en els últims anys del s. XIX i les tres primeres dècades del XX per mossèn Alcover, Antoni M. Peña i Andreu Ferrer permet una anàlisi més o menys exhaustiva dels materials, amb unes conclusions mínimes sobre la funció del dimoni en el marc creencial del passat que encaixa perfectament en els estudis sobre la monstrositat que tant de ressò tenen en l'actualitat. D'aquesta manera, quan la investigadora avisa que el desenvolupament d'aquesta recerca en el futur exigirà «un treball multidisciplinari des de la psicologia i la psiquiatria, la sociologia, la història, la història de les religions, l'antropologia i altres disciplines» (p. 37), hi afegiríem els estudis sobre el monstre que es practiquen en els estudis literaris i culturals.

En un singular treball que va més enllà de l'àmbit del seu subtítol (la teatralitat medieval), Francesc Massip enllaça amb aquests motius folklòrics i creencials tot duent-nos a terrenys en què s'encavalquen les cultures, l'activitat corporal de les celebracions populars i la dramaturgia. Amb el focus d'atenció posat sobre l'home salvatge, que és definit citant un estudi de Roger Bartra com a «[...] construcció conceptual imaginària que només va existir en l'art, la literatura, el teatre i el folklore com a ser mític i simbòlic» (p. 39), i definit antropològicament per Massip en relació a la creació europea de «[...] l'ésser "Altre" que, per contrast, ajuda a fixar la imatge d'un mateix i a articular l'ordre simbòlic de l'home "civilitzat"» (p. 39), l'investigador de la Universitat Rovira i Virgili planteja un estudi amb dues parts diferenciades pel que fa als continguts. D'una banda, tracta la presència d'aquesta figura del salvatge en l'espai teatral i ho exemplifica mitjançant espectacles medievals i renaixentistes —àmbit en el qual ell és un especialista indiscutible— en què tenien lloc jocs i alegories protagonitzades per «[...] *hòmens salvatges*, figures d'origen ancestral i gran interès iconogràfic [...]» (p. 40). Si bé aquestes es relacionaven amb els instints primitius de forta simbologia eròtica, a finals de l'Edat Mitjana l'home salvatge convergeix amb l'ideal de la vida depurada i la innocència moral en comunitat amb la Naturalesa, lluny de la societat corrompuda, un ideal que esdevindria principi filosòfic i polític en el pensament de Rousseau, objecte de crítica fins avui en dia per les seves derivacions i conseqüències, com argumenta Ferran Sáez Mateu a l'assaig *Els bons salvatges* (2008). D'altra banda, Massip analitza l'home salvatge com a personatge folklòric en una igualment substanciosa segona part del text, entroncant-lo amb figures de distintes cultures europees, per bé que és aquí (i no abans) on en fixa les arrels literàries (l'Enkidu del poema èpic protagonitzat per Gilgamesh) i culturals (les tradicions hebrea, egípcia, grega clàssica i, ja en territoris peninsular, hispanoromana). L'autor s'aproxima aleshores a les figuracions de l'home salvatge que van acabar transferides a celebracions europees, en especial els carnavales, des de Sardenya a Croàcia, Alemanya o Suïssa, passant per un bon nombre de localitats de la península Ibèrica i les Illes Balears. A les variades figuracions comentades al capítol s'hi podria afegir probablement el *guirrio* de les escenificacions dels *antrujos* (carnestoltes) propis d'Astúries i de l'antic regne de Lleó. Finalitza aquest recorregut la constatació de la capacitat adaptativa d'aquest home salvatge per mitjà de referències a l'imaginari contemporani, com ara el personatge de Tarzan i altres icones de la cultura popular occidental.

Si les figuracions de l'home salvatge han servit secularment per objectivar una alteritat en l'ordre simbòlic occidental, dos treballs inclosos al volum se centren en l'anàlisi de l'Altre per excel·lència del sistema hegemònic patriarcal, en una mostra clara de denúncia en clau feminista d'aquest estat de coses. En concret, Montserrat Palau examina la relació entre Clitemnestra i el personatge que dona veu al monòleg teatral de Montserrat Roig *La reivindicació de Clito Mestres* (1992), mentre que Marta Gort aprofundeix en la figura de Galatea a través de la reescriptura del mite de Pigmalión en les novel·les *Frankenstein o el Prometeu modern* (1818) de Mary Shelley i *La salvatge. Elegia de Dolores Mendoza* (1993) d'Isabel-Clara Simó. Amb el rerefons d'un estudi previ de M. Angels Francès de 2012, Palau recorre a l'assaig *Digues que m'estimes encara que sigui mentida* de la mateixa Roig, obra editada el mateix any que es va estrenar la peça de teatre analitzada, per establir vincles teòrics entre totes dues que serveixin per posar llum en la construcció del personatge de Clito Mestres. Com és obvi, la investigadora tarragonina arrenca el capítol amb una aproximació a Clitemnestra en el panorama mitològic grec i d'unes tragèdies gregues que mostraven «[...] personatges femenins allunyats de la realitat de les dones de la seva època silenciades als gineceus» (p. 129), cosa que representava la transició d'un ordre previ (que Hesíode identificava amb la feminitat i el desordre) al sistema patriarcal, marcat per la violenta venjança d'Orestes. Justament, després d'una anàlisi de la confrontació ideològica en *L'Orestea* d'Èsquil, en què la figura d'Electra també té un paper rellevant, Palau ens planteja la creació de «[...] l'estereotip de les dones que es barallen entre elles i, en concret, les baralles i males relacions entre mares i filles i, fins i tot, la matrofòbia» (p. 133). En el monòleg de Clito Mestres que conforma la peça de teatre a què l'autora dedica la segona part (i final) del treball, l'humor, la intertextualitat i «el teatre dins del teatre» serveixen per crear un distanciament metateatral del personatge, com a dona que relata oralment una vida que no havia de reproduir les sofrències de Clitemnestra, malgrat els paral·lelismes entre amb-

dues que donen lloc a un joc intel·lectual. L'aspiració de Clito no es redueix a una *venjança*, eina que forma part consubstancial de la violència pròpia de l'ordre simbòlic patriarcal, sinó que consisteix a poder expressar-se per ella mateixa en un espai en què la seva submissió a les normes es contraposa a la seva relativa autonomia d'acció: «En el teatre, amb les paraules d'altri, esdevé subjecte» (p. 142).

Al seu torn, Marta Gort, com ja s'ha anunciat, examina les reinterpretacions del mite de Pigmalíó que van dur a terme en els respectius períodes Mary Shelley amb el seu *Frankenstein* i Isabel-Clara Simó amb *La salvatge*, dues novel·les allunyades no sols per la distància històrica, sinó també pel gènere literari, que presenta un lligam més evident amb el mite clàssic en el cas de la primera, pel seu caràcter de peça no mimètica (entre el fantàstic i la narrativa especulativa), mentre que Simó es mou en el *mainstream* del realisme psicològic. Cal destacar la claredat metodològica d'aquest capítol. Així, després d'uns apartats introductoris en què presenta el mite de Pigmalíó i diferents adaptacions que se n'han fet, passa a examinar-ne la presència tant a *Frankenstein* com a *La salvatge* i, més endavant, analitza els punts de contacte entre les dues figuracions de Galatea —el monstre de Víctor Frankenstein i la protagonista femenina de la novel·la de Simó—, que són els següents: «l'orfanat, la descoberta dels secrets sobre la seva identitat, la necessitat de recórrer als orígens, la forma com se l'anomena, la lluita per un dret que se'ls ha privat, el desig de venjança contra el creador i, no menys important, la brutalitat amb què són (enganyosament) presentats» (p. 145-146). Tanquen el text una relectura del mite en clau de gènere, en la línia de les revisions de mites elaborades pels estudis feministes, i unes sòlides conclusions, que permeten perfilar una diferència entre la Clito Mestres i les Galatees triades per Gort: en el cas de les darreres, «[...] no sembla que el lliure albir les pugui conduir a la felicitat» (p. 161), o a una mínima felicitat com a revulsiu contra les imposicions dels respectius Pigmalions. Per acabar, caldria assenyalar una petita badada: a la bibliografia no apareix el tractat d'Arnobius citat al cos del text com una de les fonts del mite de Pigmalíó (p. 146).

Carme Gregori, de la Universitat de València, s'aproxima a l'alteritat lingüística i cultural que representa el llegat precolombi per als exiliats catalans republicans que troben aixopluc en països hispanoamericans després de l'ensulsiada del 39. La investigadora, que se centra en «la recreació d'una sèrie de llegendes de les cultures indígenes mexicanes duta a terme per Josep Roure-Torent [...]» (p. 114) al recull pòstum *La veu de la sirena i altres contes* (1956), fonamenta la seva anàlisi en els postulats sobre la hipertextualitat de Genette, d'acord amb les pautes del projecte de recerca que va dirigir fa uns anys sobre relacions hipertextuals en les lletres nostrades, del qual va sorgir un elevat nombre de treballs de gran interès que venien a omplir llacunes importants en el camp dels estudis literaris catalans. És aquest el mateix sentit que pren l'estudi sobre la tasca de Roure-Torent, la qual, com encertadament assenyala Gregori, té un valor artístic intrínsec, representa un testimoni del contacte cultural amb el país d'acollida i incorpora una temàtica, uns espais i uns personatges inèdits en la literatura catalana. El corpus de tretze llegendes, atribuïdes a diversos pobles indígenes, constitueix la segona part del recull de Roure-Torent, titulada «Resplendors llunyanes». La investigadora les dissectiona amb el rigor acadèmic que la caracteritza: primerament, duu a terme una precisa anàlisi del paratext (el prefaci, el postfaci i les dedicatòries, bàsicament), per després detallar els hipotextos llegendaris, classificar les llegendes (la majoria etiològiques, un parell de creença i un altre parell d'històriques). Al parer de Gregori, a l'hora de ficcionalitzar els materials Roure-Torent «[...] opta per un format que s'aproxima al model llegendari, elaborat estilísticament» (p. 124), però mantenint una narració centrada en els fets que són essencials en l'hipotext. En l'apartat final del capítol, a tall de coda, l'autora posa en relleu la proclamació del dret a existir i la riquesa de totes les cultures nacionals que es deriva de les reescriptures de Roure-Torent, i és que, com fa la dita, «el mal d'Almansa a tots alcança».

Samper signa el treball que tanca el volum i que ens torna a ubicar en els estudis etnopoètics, tot i que en aquest cas ho fa en l'òrbita de l'actualitat, perquè, amb el pretext de l'anàlisi de rumors i llegendes contemporànies, aprofita per plantejar la vigència del folklore en temps de crisi. Seguint el mestratge de Josep M. Pujol i Carme Oriol, que han estat els principals divulgadors de les tesis del folklore contemporani de teòrics nord-americans com ara Ben-Amos, l'investigador de la Universitat Rovira i Virgili assumeix una perspectiva que trenca amb l'essencialisme dels estudis folkloristes de base ro-

màntica, és a dir, que té molt clar que, si bé alguns gèneres perden vigència (com hem vist argumentat en el treball de Valriu), «[...] d'altres evolucionen (com els acudits, que troben en les xarxes socials un nou espai de difusió) i n'apareixen de nous (com els mems, que no s'expliquen sense internet)» (p. 177). Així, l'autor se centra en aquest folklore actual, en concret en els rumors i les llegendes contemporànies, també conegudes com a «llegendes urbanes», les quals compten amb dos trets remarcables: resulta impossible trobar-ne l'origen i tenen una gran adaptabilitat. El segon apartat del capítol es dedica a presentar aquestes dues categories, apuntant, d'acord amb Harold Brunvand, que, si bé tant la llegenda com el rumor presenten fets extraordinaris i sorprenents que tendim a prendre com a certs en converses quotidianes, «els rumors no tenen una tradició tan llarga com les llegendes i, des d'un punt de vista formal, no presenten un argument tan desenvolupat [...]» (p. 181). En el context dels efectes del coronavirus, que van provocar estats d'ansietat proclius a la difusió de llegendes i rumors, Samper n'analitza alguns que fabulaven sobre l'origen del mal (no el d'Almansa, l'origen del qual ja sabem), i se centra finalment en el joc humorístic d'efectes catàrtics de dos casos difosos a través de les xarxes socials: la imatge manipulada d'un fotograma de la sèrie *Els Simpson*, i un fotograma amb cercles guixats extret de la pel·lícula *Capità Amèrica. El Primer Venjador* (2011).

Si bé per manca d'espai no s'hi ha pogut dedicar l'atenció deguda, al volum hi ha dos treballs acadèmics més que ofereixen acurats estudis centrats en èpoques clau: un, a càrrec d'Arantxa Llàcer, aprofundeix en els mites i les llegendes a l'obra de Pere Antoni Beuter, Lluís Ponç d'Icard, Joan Binimelis i Antoni Viladamar; en l'altre, Jordina Gort Oliver examina llegendes i mites entorn del Monestir de Poblet recreats al llarg de la Renaixença fruit de l'interès que hi havia per la recuperació històrica. En definitiva, es tracta d'un volum molt ric d'idees i aportacions, que caldrà tenir en compte en futures recerques.

Alfons GREGORI

Universitat Adam Mickiewicz de Poznan

Bibliografia

- FERRATER, Gabriel (1979): *Les dones i els dies*. Barcelona: Ed. 62 / La Caixa.
 RIQUER, Alexandre de (2020): *Poema del bosc*. Ed. a cura de Roger Miret. Barcelona: Adesiara.
 SÁEZ MATEU, Ferran (2008): *Els bons salvatges: el fracàs inevitable de les utopies polítiques modernes*. Barcelona: Mina.
 SUNYER, Magí / SAMPER, Emili (ed.) (2019): *La llegenda*. Kassel: Edition Reichenberger.

TOSO, Fiorenzo (2020): *Il mondo grande. Rotte interlinguistiche e presenze comunitarie del genovese d'oltremare. Dal Mediterraneo al Mar Nero, dall'Atlantico al Pacifico*. Alessandria: Edizioni dell'Orso, 352 pp.

Di Fiorenzo Toso è ben noto l'impegno nell'ambito della dialettologia ligure, un campo di studi che ha molto beneficiato delle sue numerose ricerche e nel quale Toso è da tempo figura di riferimento. Quest'impegno, lungi dal restare confinato alle coordinate geografiche della Liguria linguistica (com'è noto, di estensione più ampia rispetto all'attuale regione amministrativa, con propaggini in Piemonte, Emilia e Toscana, nonché fuori confine nel contiguo Département des Alpes Maritimes), si è spesso rivolto ai contesti di esportazione del genovese nel Mediterraneo, con lo scopo non solo di integrare le nostre conoscenze sulla storia linguistica dei dialetti liguri, ma anche di indagare le dinamiche del contatto in una ricca serie di *case-studies* che, pur condividendo la presenza del genovese nel locale repertorio come varietà allogena, presentano condizioni e caratteristiche molto diverse fra loro. Una prima prova dell'interesse e delle potenzialità di queste ricerche era stata offerta dallo studioso nel 2008, con